21.09.22р. 24гр. укр. мова

Доброго дня! Тема уроку. Мовна норма. Нормативне й ненормативне мовлення. Типи норм

Увага! Виконані завдання надсилати за електронною адресою: moshev2020@icloud.com

ХІД УРОКУ

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

- *Перегляньте відеоурок.* Мовна норма. Нормативне й ненормативне мовлення. Типи норм https://www.youtube.com/watch?v=QqBHBEUFFuQ

Сьогодні на уроці ми з'ясуємо поняття мовної норми, типи норм. Детально поговоримо про лексичну мову норму та лексичні помилки. А також визначимо, яке ж мовлення є нормативним.

1. Мовна норма. Типи норм

Мовна норма (від лат. norma – правило, взірець) – це сукупність мовних засобів, що в даному мовному колективі на певному історичному етапі вважаються правильними і зразковими. Мовна норма забезпечує людям можливість взаєморозуміння. Норма може бути діалектною і літературною.

Норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний факт, що відповідає системі та нормі мови і становить єдину можливість або найкращий для даного конкретного випадку варіант, відібраний суспільством на певному етапі його розвитку із співіснуючих фактів національної мови у процесі спілкування.

Літературна норма виробляється всією суспільномовною практикою народу, відшліфовується майстрами слова різних стилів, обґрунтовується в основних закономірностях мовознавчою наукою і кодифікується ("узаконюється") у граматиках, словниках, довідниках, підручниках.

Нормативність мови виявляється на різних її рівнях. Наводимо відому класифікацію мовних норм за мовними рівнями. Відповідно до неї розрізняють такі **типи норм:**

2. Класифікація типів мовних норм за мовними рівнями

- 1. Норми вимови (орфоепічні) регулюють вимову звуків і звукосполучень. Наприклад, такими нормами є тверда вимова шиплячих [час], губних, вживання фрикативного г *[голос]* та проривного г *[ґрунт],* у дієсловах – ться – ться, напр., *дивиться* – ться.
- 2. Норми наголошування (акцентуаційні) регулюють вибір варіантів розташування і переміщення наголошеного складу серед ненаголошених (напр., можна *байдуже-байдуже*; не можна довільно *замок* і *замок* – це різні слова-омографи; треба *феномен*, *текстовий*, *фаховий*, *одинадцять).*

- 3. Норми словотворення регулюють вибір морфем при словотворенні, їх розташування і сполучення у складі нового слова (напр., можна *спостерігач* – не можна *спостерігальник*, *спостережувач).*
- 4. Норми морфологічні регулюють вибір варіантів морфем при словозміні і варіантів її поєднання з іншими словами, наприклад, вибір правильного закінчення (можна грошей, не можна *ношей (треба* нош), можна – у мові фольклору та художньому стилі літературної мови – *зелен*, *дрібен*, не можна *молод*, *стар).*
- 5. Норми синтаксичні регулюють вибір варіантів побудови словосполучень і речень (напр., не можна "Іхтіандр врятував дівчину від акули, з якою потім познайомився", можна "Іхтіандр врятував від акули дівчину, з якою потім познайомився").

Норми словотворення, *морфологічні і синтаксичні* іноді об'єднують в одну групу – **граматичні норми.**

- 6. Норми лексичні регулюють вживання слів у властивому їм значенні, закономірності лексичної сполучуваності (напр., нормативним є словосполучення *грудна клітка*, а не *грудна клітина).*
- 7. Норми стилістичні регулюють вибір мовних засобів відповідно до їх стилістичного забарвлення й умов спілкування (наприклад, слова *серце*, *серденько; очі*, *оченята*, *баньки*, *балухи* вживаються у розмовному стилі, а в науковому – тільки *серце*, *очі).*
- 8. Норми орфографічні регулюють написання слів (це різні види орфограм).
- 9. Норми пунктуаційні регулюють вживання розділових знаків, з допомогою яких позначають інтонаційне членування тексту.

Сучасна українська літературна мова в обох своїх різновидах — писемному й усному — становить оброблену, відшліфовану, упорядковану вченими, письменниками, іншими видатними діячами культури форму загальнонародної національної української мови. Найголовніша ознака літературної мови — це її унормованість, властиві їй норми. Мовною нормою є будь-яке усталене й загальноприйняте в мові явище — звук, сполучення звуків, морфема, значення слова чи фразеологізму, форма слова, той чи той різновид словосполучення чи речення, синтаксичної нечленованої конструкції. Кожне з цих явищ сприймається як зразок і як обов’язкова одиниця для використання всіма носіями мови.

Наприклад, іменники III відміни в орудному відмінку однини закінчуються на -ю (молоддю, ніччю, сіллю). Тільки з таким закінченням і належить уживати ці форми слів. Закінчення -ю в цьому випадку нормативне, є однією з морфологічних норм мови. Її характеристика, опис мають назву мовного правила. Теорія морфології, фонетики, усіх інших розділів науки про мову якраз і виявляється в морфологічних, фонетичних та інших мовних правилах. У

вигляді мовних правил мовні норми найповніше й у певній системі викладено в словниках, підручниках і посібниках з граматики, фонетики, орфографії тощо.

3. Види мовних норм:

1. Фонетичні норми. Стосуються закріпленого у всенародній літературній практиці вимовляння голосних і приголосних звуків, різних сполучень звуків: наприклад, у слові джерело перший звук є злитим [ ] і саме так слід його вимовляти; обидва звуки [е] в ненаголошеній позиції вимовляємо як [еи], тобто з певним наближенням до [и], а звуки [р] та [л] мають у цьому слові таку ж природу, як і поза словом.

2. Лексичні норми. Охоплюють ті лексичні значення слів мови, які закріпилися за словами. Наприклад, на означення зустрічі двох чи кількох осіб (здебільшого за домовленістю) вживається слово побачення, а не зобачення (діалектизм).

3. Фразеологічні норми. Виявляються в такому вживанні фразеологізмів (стійких словосполучень), коли не спотворюються їхній зміст і граматична будова. Наприклад: за боки братися, тобто «сильно сміятися»; на вудочку попастися — «дати себе ошукати, обдурити».

4. Морфологічні норми. Полягають у правильному вживанні морфем (значущих частин слова). Наприклад, іменники солдат, відкриття слід уживати в родовому відмінку множини тільки із закінченням -ів (солдатів, відкриттів).

5. Синтаксичні норми. Виявляються в усталених зразках побудови словосполучень, речень, у способах поєднання слів і речень. Наприклад, нормою є вживання форм словосполучень два (три, чотири) зошити, п’ять зошитів (а не два зошитів чи п’ять зошити).

6. Стилістичні норми. Дотримання їх забезпечує найбільш раціональне вираження думки за певної конкретної життєвої ситуації, оскільки при цьому максимально враховуються мета, характер мовлення і стильова приналежність слів (уживаються слова урочистого звучання або фамільярні, згрубілі, з тим чи тим значенням суб’єктивної оцінки — зменшеності чи зневажливості тощо); унаслідок цього мовне оформлення поетичного твору відрізняється від оформлення заяви, замітки до газети чи наукової праці з хімії; допускається лише певна синтаксична сполучуваність певного слова з іншими. Наприклад, стилістично нормативними є словосполучення у змаганнях беруть участь (а не приймають участь), екзамени складають (а не здають) тощо.

7. Орфоепічні норми. Виявляються в усталеному, закріпленому традицією вимовлянні ненаголошених голосних звуків, дзвінких і глухих приголосних, різних звукосполучень, окремих граматичних форм, у правильному наголошуванні слів. Наприклад, дзвінкі приголосні в кінці слів треба вимовляти без оглушення, дзвінко (дуб, діловод, мороз, трикотаж); слова ознака, предмет вимовляємо за наголосом на другому складі, а в словах сімдесят, вісімдесят наголошуємо останній склад.

8. Орфографічні норми. Представлені в обов'язкових написаннях слів. Наприклад, префікси роз-, без- від-, над- завжди пишемо однаково: розбити і розпитати, відробити і відпрацювати.

9. Пунктуаційні норми. Визначаються правилами вживання розділових знаків у письмовому тексті.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

1. Робота з підручником

- *Виконання вправи: 20, 21, с.15.*
- *3.1. Опрацювання сторінок 14-15.*
- *3.2. Виконання вправи 24.*
- *3.3.Редагування словосполучень*

Лексика української мови формувалася на протязі (протягом) довгого історичного розвитку. Мова являється (є) неоціненним скарбом народа (народу). У становленні мовних літературних норм головну роль зіграла (відіграла) художня література. Мова існує в усній і письмовій (писемній) формах. Мова наша живе не дивлячись (незважаючи) на заборони і переслідування на протязі (протягом) століть. Творцем літературної мови стає культурна особистість.

- *3.4 Культура мовлення.*

«Люди, які не дбають про культуру власної мови, часто помилково кажуть: «Я вибачаюся». Так сказати не можна, бо частка –ся означає себе, отже виходить, що людина вибачає саму себе, тимчасом як уважає, що завинила чи помилилась перед кимось», - читаємо у Бориса Антоненка-Давидовича. Як просити вибачення у людини? Вибачте! Даруйте! Прошу пробачення! Пробачте, будь-ласка! Перепрошую.

✔ Чим характеризується літературна мова?

✔ Що називаємо лексичною нормою?

✔ Назвіть норми сучасної української літературної норми.

Лексичні помилки

1. Уживання слів у невластивому йому значенні.

2. Невдалий добір синонімів або невміння їх підбирати, у тому числі і контекстуальних.

3. Сплутування різних за значенням, але близьких за звучанням (пароніми).

4. Уживання зайвих слів (пленазми).

5. Лексичні анахронізми, тобто слова, що не відповідають нормам певної епохи.
6. Порушення лексичної сполучуваності слів.

7. Повторення спільнокореневих слів (тавтологія).

8. Змішування однозначних і багатозначних слів.

9. Змішування багатозначних слів і омонімів.

10. Неправильне вживання слів іншомовного походження.

11. Зайві в мовленні, беззмістовні слова (слова-паразити).

12. Сплутування українських і російських слів.

13. Невиправдане калькування російських слів та словосполучень.

14. Неправильне вживання міжмовних омонімів.

15. Вживання фразеологізмів у невластивому значенні.

16. Перекручення фразеологізмів, змішування елементів двох фразеологізмів.

17. Невиправдане вживання застарілої лексики (архаїзмів).

Лексичні мовні норми охоплюють ті лексичні значення слів мови, які закріпилися за словами. Словам притаманне лексичне значення-зміст слова; історично закріплена у свідомості людини співвіднесеність слова з певним предметом,станом, дією. Граматичне значення слова залежить від частини мови, до якої належить конкретне слово. Висока культура мови не можлива без високої загальної культури: можна навчитися говорити без помилок у вимові, правильно ставити наголос у словах, грамотно будувати речення тощо… Говорити правильно—означає дотримуватися норм літературної норми; говорити точно—це вміти з усього багатства близьких за семантикою слів вибрати в конкретній мовленнєвій ситуації найбільш вдалі, доречні, стилістично виправдані; говорити виразно—означає добирати слова образні, які викликають уявлення, дають емоційну оцінку відтворюваному. Плутанина близько звучних слів призводить до лексичної помилки.

2. Спостереження над мовним матеріалом

- *Прочитайте речення. Чи трапляються в них порушення лексичної норми? Як слід сказати правильно?*

1. Моя сестра постійно притримується дієти. 2. У кожного мешканця будинку на дверях був поштовий ящик. 3. З нашого залізничного вокзалу відходять поїзди далекого слідування. 4. Приведи, будь ласка, приклад на вивчене правило.

 Прочитайте речення. Визначте в них діалектизми. Чи нормативними є вживання виділених слів?

1. Почавши писати, я забула *небавом* зовсім, що, крім мене, находиться ще хтось другий у кімнаті (*О. Кобилянська*). 2. Надворі зима, а мені така *файна* весна приснилася (*В. Стефаник*). 3. Черемош збирав із своїх сіл легенів і провадив їх до *бранки* до Путилова (*М. Черемшина*).

 Прочитайте. У наведених реченнях знайдіть жаргонні та просторічні слова. Як до них слід ставитися?

1. За два місяці ти матимеш такі шкари, бобочку, кліфт, кальоса й чеку, що й на Матроса клюнеш (*І. Микитенко*). 2. Кічу ми проминули, участок теж і топаємо на бан (*І. Микитенко*). 3. Хлопець ударився об верстат і розпанахав собі щоку (*І. Микитенко*). 4. Перестань чавкати над вухом! (*Г. Тютюнник*).

3. Самостійна робота

► *Випишіть із художнього твору, який тепер вивчаєте, один-два абзаци, визначте в них норми української літературної мови, поясніть їх у формі відповідних мовних правил.*

4. Творча робота

► *Складіть текст про здоровий спосіб життя з дотриманням усіх норм сучасної української літературної мови (усно).*

5. Лінгвістичний практикум

 Виконати вправу (усно)

„Наголос - „серцебиття” у слові”

Вимова, запитання, завдання, новий, , випадок, одинадцять, ненависть, , подруга, приятель, помилка, кілометр, каталог, довідник, цінник, вантажівка, витрата, дрова, жалюзі, фольга, вітчим, апостроф, листопад, перепис, фартух .

- Як перевірити, якщо є сумнів, наголошування слів та їхніх форм ?

Як відомо, від наголосу залежать відтінки лексичного значення слова.

Гра „Заміни кальку”

До слова – кальки підберіть слово – норму.

Норма	**Калька**
постачальник	поставщик
навчальний	учбовий
наступний	слідуючий
відноситися	ставитися
брати участь	приймати участь
захід	мероприємство
збігатися	співпадати
зіставляти	співставляти

триденний	трьохденний
протягом, упродовж тижня	на протязі тижня
добре ставлення	добре відношення
брати до уваги	приймати до уваги

6. Гра „Я коректор”

 Знайдіть помилку у виборі слова. Правильну відповідь запишіть.

Терміново подзвонити	(терміново зателефонувати)
Завдати удару	(нанести удар)
Приймати участь	(брати участь)
Дав вірну відповідь	(дав правильну відповідь)
Перевертати сторінки	(перегортати сторінки)
Давати запитання	(ставити запитання)
Піднести квіти	(вручити квіти)
Виключна роль	(виняткова роль)
Багато статтів	(багато статей)
Відігравати значення	(відігравати роль)
Оформляти підписку	(оформляти передплату)
Підвищувати кількість	(збільшувати кількість)

Культура мовлення

Запамятайте, як правильно наголошувати слова.

Багаторазовий, благовіст, бородавка, бюллетень, бурштиновий.

Перегляд експрес-уроку «Купувати чи купляти?»

- Про порушення якої норми розповів учитель?

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ (НА ВИБІР)

1. Законспектувати матеріал лекції та вивити його.
2. Теоретичний матеріал за підручником (с.14-17).
3. Виконати вправу: 28, 29 (на вибір, с.17).
4. Виконати тестові завдання

1**. За алфавітом записано всі слова в рядку**

А азбука, акваріум, амфора, амфітеатр

Б билинка, бінокль, бежевий, безмежжя

В ґава, генетика, гість, горизонтальний

Г дальній, дисгармонія, диск, дискований

2**. За алфавітом записано всі слова в рядку**

А енергія, енергетика, естетичний, Естонія

Б жалість, жалити, життєлюбний, жінка

В заступ, засув, засуджувати, засудити

Г Іванка, іволга, імпресіонізм, імперія

3 . **За алфавітом записано всі слова в рядку**

А Киричук, кирпатий, кінофестиваль, кіноцентр

Б Лементувати, лимонний, лісгосп, лікарський

В мелітопольський, метро, ментол, Мінськ

Г нюанс, нюнькатися, Нюрнберг, Нью – Йорк

4. **За алфавітом записано всі слова в рядку**

А обережно, оберіг, обер – майстер, оберт

Б Пилипенко, піцерія, Піфагор, пічниковий

В реєстр, реєстрація, реєстратура, реєстратор

Г сюди – туди, сюжетний, сюрчання, сюрреалізм

5. **Прочитайте уривок**

ячмінний [йачм'ін: и^{е}й], -нна, -нне; -нні [н':і]

Це матеріал із словника

А орфографічного В перекладного

Б орфоепічного Г наголосів

6. **Прочитайте уривок**

цибатий, -а, -е, розм. З довгими тонкими ногами. Цибатий Невкипілий , на цілу голову в натовпі вищий за всіх, кумедно, як чорногуз, хитав головою (А.Головко, II, 1957, 220).// Довгоногий (про птахів). Півень такий у дворі ходив. Ґалаґа́н, куряча порода, цибатий та шия гола (О. Донченко, VI, 1957, 108).

Це матеріал із словника

А фразеологічного В орфографічного

Б етимологічного Г тлумачного

7. **Прочитайте уривок**

заїр, -а (грошова одиниця)

Заїр, -у (кол. Назва країни й річки)

заїрець, -їрця, ор. – їрцем, мн. –їрці, -їрців

Це матеріал із словника

А наголосів В орфоепічного

Б морфемного Г орфографічного

8. **Прочитайте уривок**

Торік [торік], минулого року, торішній, позаторік , позаторішній, уторік – складне слово, що виникло із словосполучення то(й)рік. – Див. ще рік , той. - Пор. ти́ждень, тогі́д

Це матеріал із словника

А перекладного В орфографічного

Б орфоепічного Г етимологічного

9**. Установіть відповідність**

Маркування в словнику Слово

1 діал. А нажиратися

2 заст.

3 розм.

4 вульг.

Б маршрутка

В ґаздиня

Г дукач

Д ківі

10. **Установіть відповідність**

Маркування в словнику	Слово
1 рідко	А фотосинтез
2 поет.	Б виднокруг
3 невідм.	В колиба
4 бот.	Г барокко
	Д овид